

Erslev, positivismen og syntesen

Af Harry Christensen

I denne udvidede anmeldelse behandler arkivar cand.mag. Harry Christensen Jens Chr. Manniche: Den radikale historikertradition. Studier i dansk historievitenskabs forudsætninger og normer. Udgivet af Jysk Selskab for Historie 1981. 438 sider.

Man får noget for pengene med Jens Chr. Manniches bog, både kvantitativt og kvalitativt. 400 tæt beskrevne tekstsider med en udførlig behandling af et centralt emne i dansk historieforskning. Men man kommer ikke sovende gennem siderne og fremstillingen, selv om sproget er godt, og de mange teorier og abstrakte begreber er fremstillet klart og forståeligt. Her er hverken billeder, lay-out eller andre typografiske krummelurestreger, der letter én vejen gennem værket. Maskinskrevne manuskriptsider sat ned til A-5 og (heldigvis) heftet, det er den foreliggende sag. Og hvis det har været vilkårene for at få bogen ud, så er det i orden. Men hvis det er et udtryk for beskedenhed eller askese, så er det malplaceret. Bogtrykkerkunsten er ikke en overflødig kunstart, selv om k'et står med lille midt inde i ordet. Bogen – og læserne – havde fortjent bedre.

I centrum står naturligvis de såkaldte radikale historikere, eller rettere, den første generation af dem. Det var Kr. Erslev og den gruppe om ham, J. A. Fridericia, Marcus Rubin m.fl., der trådte ind på den historiske arena i 1870'erne og 1880'erne, og som siden er betegnet som »gennembruddets mænd« i dansk historievitenskab. Men hvori bestod nu gennembruddet? Hvad stod de nye mænd for? Var det blot det med kildekritikken, som de fleste historikere siden da har lært det, eller var det noget andet og mere, måske et fundamentalt skift i den videnskabelige tradition, det, der med et moderne udtryk kaldes et paradigmebrud (Kuhn)? Det er sådanne spørgsmål, Jens Chr. Manniche har sat sig for at besvare.

I indledningen gives der et rids af den seneste videnskabsteoretiske debat og dens indslag på det historiske forskningsfelt. Det analyseapparat, der skal anvendes i undersøgelsen, bringes teoretisk på plads. Manniche vælger at bruge de to begreber *videnskabsteori og ideologi*. Ved videnskabsteori forstås de opfattelser, der hersker inden for et videnskabsfags udøvere med hensyn til videnskabens muligheder og praksis, det vil sige fagets teoridannelse, teknik og metode. Ideologien er det subjektive element, den opfattelse af mennesket og omverdenen, som

historikeren uvægerligt bringer ind i sin fremstilling, først og fremmest udtrykt i valg af synsmåde og emner.

Manniche giver dermed bevidst afkald på at anvende den af J. H. Tiemroth lancerede tredelte model. Af dennes elementer, videnskabs-syn, historiesyn og virkelighedssyn, lader han de to sidste gå sammen under sit ideologibegreb. Og det kan han have gode grunde til. Historiesyn og virkelighedssyn kan således nok forstås som to sider af samme sag, nemlig den personlige tilværelsesforståelses (ideologiens) nedslag i henholdsvis specialundersøgelsen (analysen) og den større, samlede fremstilling (syntesen). Og for Manniche specielt, i hvis arbejdsmetode påvirkninger fra omgivende, definerede miljøer og »skoler« spiller en væsentlig rolle (i modsætning til personligt betingede forhold), er ideologi og videnskabssyn eller -teori velfungerende begreber, mens historiesynet vil være vanskeligere at operere med i sådanne sammenhænge. (At Manniche så alligevel bruger udtrykker »historieopfattelse« og endda i noget forskellige betydninger, er så en anden ting (f.eks. s. 274 f)).

Bag Manniches arbejde ligger således den erklærede opfattelse, at de traditionsskabende forandringer, der skete med »gennembruddet«, ikke kan tilskrives så »tilfældige« omstændigheder som en enkelt persons (in casu Erslevs) synspunkter og holdninger. Hvis disse synspunkter skal blive til en tradition, må der være en grobund for dem. De må accepteres og deles af andre, som »i forvejen socialt eller intellektuelt befinder sig inden for rammerne af disse tankemønstre«. Med andre ord, der er tale om et forsøg på at komme uden om den ensidige fokuseren på Kr. Erslevs person, der har været så almindelig i dansk historiografi.

I konsekvens heraf bliver det vigtigt, at det historiske miljø, i hvilket videnskabsteoriene udfoldede sig, og den ideologiske baggrund på hvilken »gennembruddet« skete, beskrives udførligt. En lille fjerdedel af bogen vies denne beskrivelse, og den er både meget givende i sig selv, men naturligvis især vigtig, fordi her udsondres de begreber, der skal placere og karakterisere de radikale historikere. Hvad det videnskabs-teoretiske angår, var der i 1800-årene to forskningstraditioner at tage i betragtning inden for humanvidenskaberne: den tyske historisme, der havde sine rødder i romantikkens idealistiske opfattelse, og den overvejende fransk-engelske positivisme, der tegnede oplysningsfilosofferne blandt sine aner, men som i øvrigt tog både farve og næring fra den eksakte naturvidenskab, der udviklede sig op gennem det 19. århundrede.

Historismen eksemplificeres ved sine hovedpersoner, Wilhelm von Humboldt, Leopold Ranke og I. G. Droysen, hvortil føjes en karakteri-

stik af den danske historiker C. Paludan-Müller. Historismen var kendetegnet af en strengt empirisk holdning over for de historiske foreteelser, en nøje udforskning af enkelthederne under udøvelse af den kildekritik, hvis introduktion Rankes navn gerne knyttes til. Men kildekritikken og etableringen af sikker viden om de historiske begivenheder og tilstande var ikke for historikerne et mål i sig selv. Det gjaldt om at gå fra det særlige til det almene, gennem de ydre begivenheder at se den overordnede helhed, de var spredte og unike dele af, nemlig de sammenfattende, bagved liggende ideer, gennem hvilke verdensstyrelsen, det guddommelige, manifesterede sig. For at nå dette mål anvendte man foruden den egentlige kildekritik den såkaldte hermeneutiske metode, dvs. fantasi og evne til at indleve sig i situationer og personer, en intuitiv »Verstehen«, der ikke var uden kunstneriske momenter. De helheder, man nåede frem til, var ikke statiske. Der var tale om både kontinuitet og udvikling, ikke som en retlinet fremskridtstanke, snarere som organisk vækst, og det, der skabte bevægelsen, var tanker og ideer.

I dette evolutionære udviklingsideal ser Manniche et element, der af borgerskabet kunne bruges mod alt for bratte omvæltninger, dvs. mod det 19. århundredes revolutionære bevægelser, og han konstaterer videre, at historisternes historieskrivning afslørede en borgerlig, samfundsbevarende, hvis ikke ligefrem reaktionær, ideologi. Ranke var sig ikke dette bevidst. Hans idealer var upartiskhed og uselvskhed i det historiske arbejde, og han var ikke i tvivl om, at hans beskrivelser af fortiden var objektive. Dette ideologiske islæt blev heller ikke gennemskuet af de efterfølgende generationer af historikere. For dem stod Rankes objektivitet netop som det høje ideal. Manniche finder også overensstemmelse mellem den borgerlige ideologi og historisternes foretrukne beskæftigelse med staternes historie.

Historismen var også selv underkastet en udvikling århundredet igennem. De religiøse og filosofiske overtoner dæmpedes, og vægten blev forskudt mod menneskets rolle i historien. Droysen, den yngste af de tre nævnte tyskere, så således den menneskelige ånds virksomhed, betragtet som et moralsk spørgsmål, som det centrale i historien. Samme Droysen satte som den første den udviklede metode og teknik ind i et lærebogssystem, det system, som blev model for historisk forskning i det meste af verden og dermed den væsentligste og varigste arv efter historikerne.

Videre inddrager Manniche den danske C. Paludan-Müller, der trods de individuelle særtræk, man altid vil finde ved fremtrædende personligheder, kan placeres sikkert og overbevisende inden for den historistiske tradition. I hans arbejde var kildekritikken et uomgængeligt element,

men derudover stræbte han mod en intuitiv indsigt i de dybere indre sammenhænge, i den sidste instans åndens eller Guds åbenbaring i historien. Han hyldede objektiviteten, fraværet af forudfattede, subjektive meninger. Altsammen træk, der er centrale for den tyske retning.

Den anden hovedretning i tiden, *positivismen*, ville ikke vide af nogen verdensånd eller andre metafysiske forklaringer af historien. På dette punkt lagde man klar afstand til historismen. Man opfattede positivismen som stående på det sidste og mest avancerede trin inden for den åndelige udvikling, der hermed var nået til det, man kaldte det videnskabelige, positive stade. De tidligere havde været det teologiske og det metafysiske. Dette videnskabelige stade skulle forstås i lyset af naturvidenskaberne voldsomme vækst i det 19. århundrede. Med positivismen ville man indføre eksakte metoder på det humanvidenskabelige område. Historien skulle som videnskab bygge på det, der kunne konstateres og erfares, og den skulle følgelig ikke hente modellerne til sine forklaringer uden for erfaringsområdet. Som naturvidenskaberne måtte også historien ud fra de etablerede enkeltdata finde frem til de lovmæssigheder, der gjaldt for dens område, dvs. menneske- og samfundslivet.

At de konstaterede enkeltfænomener var udgangspunktet, var der således ikke uenighed om mellem historister og positiver, men i den videre proces måtte vandene skille. Positivisternes søgen efter love måtte påvirke metoden, hvori statistik, kvantificeringer og sammenligning indgik med stigende vægt, specielt når det gjaldt samfundsstrukturer og materielle forhold. Men selv om materielle faktorer indgik i det positivistiske forklaringsapparat, så var dog det menneskelige intellekt den egentlige drivkraft i samfundsudviklingen, og der var herfra ikke langt til at tilskrive de store personligheder en særlig betydning.

Troen på dette menneskedrevne fremskridt, underbygget af de naturvidenskabelige landvindinger, var ifølge Manniche i fuld overensstemmelse med de liberale anskuelser, der nærmedes af det fremvoksende kapitalistiske borgerskab, og positivismen kom derfor til at stå som den progressive bevægelse i tiden.

Renlivede, klassiske positiver på historiens mark er ikke så nemme at finde som repræsentanter for historismen. Manniche bruger den ikke særlig kendte engelske historiker H. T. Buckle og hans landsmand, den socialliberale filosof John Stuart Mill, og som en dansk eksponent for retningen fremhentes også en filosof, nemlig Harald Høffding, som Manniche finder det »rimeligst« at karakterisere som positivist.

Som en sidste indledende manøvre giver Manniche et rids af *radikalismen i Danmark*, dvs. den politiske og kulturelle bevægelse, der med

Georg Brandes som igangsætter, Viggo Hørup og P. Munch som hovedpersoner, voksede frem fra omkring 1870 og nåede en foreløbig kulmination med dannelsen af partiet Det radikale Venstre i 1905. Dette rids er vigtigt, fordi det tegner det åndelige miljø, som var de radikale historikeres baggrund, og som de ved deres aktive deltagelse i var med til at forme. Her kan man aflæse deres forståelse af mennesket og dets tilværelse i samfundet, deres ideologi med Manniches ord.

Med spillebrikkerne lagt således på plads kan Manniche gå til hovedværket: bestemmelsen af, hvordan de radikale historikere kan placeres i forhold til de to herskende historiske traditioner, og hvilken virkning, deres ideologiske ballast havde på deres historiske arbejde. Han vælger at gøre dette ved at analysere først deres udvikling af kildekritikken og dernæst de problemer, de kom ud i, når de skrev større, sammenhængende fremstillinger, dvs. synteser.

Kapitlet om *kildekritikken* bygger altovervejende og ikke unaturligt på Erslevs arbejder, på hvad han selv har udtalt i sine teoretiske skrifter og på det, der har kunnet fremanalysere af hans praksis. Hvad den snævre kildekritiske metode angår, konstaterer Manniche en udvikling hos Erslev fra en materiel kildeopfattelse, hvor en beretning er en beretning (en »observationsrapport«) og en levning en levning (en overleveret og »observerbar genstand«), frem mod en mere funktionsbestemt opfattelse, hvor selvsamme kilde i visse problemstillinger fungerer som beretning, i andre som levning.

I den tidligere periode stod kildegranskningen som det helt centrale i den historiske proces. Rekonstruktion af den fortidige virkelighed sprang lige ud af arbejdet med kilderne og gav i hvert fald ikke væsentlige teoretiske problemer. Senere blev springet fra kilderne – eller de på kilderne grundlagte kendsgerninger – til den historiske virkelighed i teorien et mere nuanceret og problematisk foretagende.

Nutidige historieteoretikere har til disse stadier knyttet betegnelserne »kildepositivisme« og »kendsgerningspositivisme«, men Manniche har visse betæneligheder, specielt ved udtrykket »kildepositivisme«, der efter sin karakteristikk også kan passe på den historistiske skole. Og for så vidt man med disse udtryk så at sige pr. definition vil gøre Erslev til positivist, næres betænelighederne også af undertegnede anmelder.

Sagen er, at Manniche under sin gennemgang af udviklingen af kildekritik og forskningsmetode i øvrigt hos Erslev løbende søger at placere denne i forhold til de to forskningsretninger. Han anfører en række træk, der kan henføres til positivistisk inspiration (brug af statistik, betoning af observationsaspektet, et enkelt falsificeringsforsøg), men fremviser sam-

tidig ganske mange eksempler på, at Erslev har arbejdet på en måde, der ligger tæt op ad historisternes hermeneutisk-intuitive, indlevelsen i kildernes ophavssituation. At Manniche på denne baggrund tør konkludere om Erslevs videnskabssyn, at det var præget af en positivistisk grundholdning, virker noget overraskende, og det så meget mere som det var kildekritikken som sådan, der fyldte noget i billedet. Det var den, der for Erslev stod som den fagligt videnskabelige metode par excellence, og selv om den var fælles for de to retninger og ifølge Manniche uegnet som indikator, så tør man nok sige, at dette fælles videnskabelige fundament både i sin oprindelige og i sin teoretiske videreudvikling så afgjort var en historistisk størrelse. At Erslev vedstår sig arv og gæld til Ranke og hans efterfølgere giver Manniche selv belæg for flere steder (bl.a. s. 151f og 174), ikke mindst med citatet fra nekrologen over Ranke og Waitz, hvor Erslev betegner sig selv som »en, der i hele sin gerning går i de fodspor, som de store afdøde har vist«. Jeg ville finde det rigtigere at kalde Erslevs videnskabssyn historistisk i sit grundlag, men fordomsfrit og åbent over for positivistiske (og alle andre) brugbare elementer.

Efter afsnittet om den kildekritiske udvikling, hvor Erslev er den alt-dominerende hovedperson, tager Manniche *syntesens problematik* op, og her lykkes det noget bedre at få andre af traditionen frem på scenen, om det end unægteligt kun er i biroller. Manniche tager først en nødvendig diskussion af, hvad en historisk syntese i grunden er for en størrelse, og kommer frem til, at det må være en fremstilling, der giver et sammenhængende helhedsbillede af et samfund over tid. Det skal være hele samfundet, det drejer sig om, tidsperioden så lang, at en udvikling kan beskrives. Til denne plausible karakteristik turde nok føjes, at syntesen pr. definition indebærer et frihedsmoment, en frihed, der vel ikke er ubegrænset, men dog en frihed til at vælge en synsvinkel og under hensyn hertil at udvælge, proportionere og disponere sit stof. Erkender man dette subjektive, som Manniche også kalder det ideologiske, element, bliver kravet om en *videnskabelig* syntese temmelig meningsløst.

Syntesens hovedproblem, spørgsmålet om dens videnskabelighed, dens objektivitet, er hermed skitseret. Men hvordan så det ud for de radikale gennembrudsmænd? Den almindelige opfattelse har været, at de på grund af dette problem veg uden om de store og sammenfattende fremstillinger og til gengæld kastede sig over de mindre problematiske analyser, men at opfattelsen er forkert, at radikalerne tværtimod både kastede sig ud i syntesearbejdet og også havde et udpræget talent for det, viser Manniche først under henvisning til Helge Paludan (1979) og dernæst ved en massiv og overbevisende gennemgang af en række af de i

øvrigt velkendte syntesefremstillinger, som generationen producerede. For Erslevs vedkommende var det »Valdemarernes storhedstid« (1898), »Konge og lensmand« (1879), »Dronning Margrethe og Kalmarunionens grundlæggelse« (1882), »Oversigt over middelalderens historie« (1891-95), »Den senere middelalder« (i Danmarks Riges Historie) (1898-1905), »Den romerske kejsertids kultur« (1906) og »Det sekstende aarhundrede« (1910), hvortil kom J. A. Fridericias »Det syttende og attende aarhundrede« (1910-11), »Den franske revolution og Napoleonstiden« (1909-10) og sammes bind om det 17. århundrede i Danmarks Riges Historie (1896-1902).

Gennemgangen efterlader ingen tvivl. Hvad de end selv har ment om deres syntesers objektivitet eller videnskabelighed (hvad vi kommer tilbage til nedenfor), så har de ikke kunnet ophæve det uundgåelige subjektive; de har ikke kunnet eliminere sig selv eller gå ud af deres gode skind, som Rubin udtrykker det. Manniche har med en imponerende indsats læst og analyseret, hvis man ikke skal sige obduceret, disse svære værker og lagt det livssyn og samfundssyn blot, som forfatterne bevidst eller ubevidst har nedlagt i dem. Nøgleordene i denne ideologi var frihed og lighed i alle forhold med alt, hvad heraf kunne afledes: åndsfrihed, beskyttelse mod undertrykkelse, antimilitarisme, udligning af sociale og økonomiske forskelle, samarbejde mellem klasserne, folkets oplysning m.m. Der var naturligvis individuelle forskelle mellem forfatterne, men alt i alt afslørede værkerne en social-liberal ideologi, der ikke var til at skelne fra den, der var Det radikale Venstres.

De radikale har næppe følt, at de varetog bestemte gruppers eller klassers interesser med deres ideologi, men tværtimod at det var helhedens vel, der lå dem på sinde (hvortil Manniche kan bemærke, at den radikale ideologi ikke desto mindre var i bedste overensstemmelse med småborgerskabets interesser). At de med deres historie skulle være ude i agitatorisk ærinde på en særgruppes vegne, ville ligge historikerne fjernt. Sandheden om fortiden, den upartiske, usminkede fremstilling af de historiske forhold ville i sig selv være det stærke og virkende bidrag, historien ifølge Erslev kunne give til menneskets forståelse af sig selv og af menneskeheden i det hele taget. I denne ånd deltog også Erslev og konsorter i tidens folkeoplysende arbejde og politiske debat.

Men *hvordan så historikerne selv på synteserne*, på arbejdet med at skabe sammenhæng i historien? Var det videnskabeligt arbejde, kunne resultaterne stå mål med kravet om objektivitet? Og hvilke forklaringsmodeller brugte man, lå der bestemte overordnede opfattelser eller teorier bag?

Tager vi først objektivitetsproblemet, så viser Manniche, at på det tidlige stade, hvor kildekritikken var den store åbenbaring, anså man knap objektiviteten for et problem. At enkeltanalyserne, hvor de kildekritiske metoder netop var i funktion, lå sikkert inden for den videnskabelige sfære, var ingen i tvivl om. Men heller ikke syntesen gav anledning til nævneværdige anfægtelser. Når man gennem kildekritikken havde undersøgt de pålidelige »byggesten«, ville bygningen næsten af sig selv blive rigtig og solid. En »passiv erkendelsesmodel« har man (Bernard Eric Jensen) kaldt denne holdning. Senere erkendte man, at bygningen ikke var så given en sag. Selv med de bedste byggesten skulle der en arkitekt til for at give den form og struktur. Syntesen krævede en aktiv handling, en subjektiv indsats fra historikerens side. Hvordan bevarede man dens videnskabelighed under denne nødvendighed?

Radikalerne reagerede ikke helt ens på denne situation. Formentlig først og nok også tydeligst af alle så Kr. Erslev problemet, og han tumlede for den sags skyld med det resten af sine dage uden at finde en egentlig løsning. I 1895 gav han udtryk for, at fuldstændig objektivitet ikke eksisterede, men han hengav sig ikke af den grund til den rene relativisme eller subjektivitet. Man kunne nærme sig det objektive, for historikeren måtte det blive en stadig stræben mod noget uopnåeligt. Idealerne i denne stræben var upartiskhed, fordomsfrihed i undersøgelsen og en fremstilling, der var fri for tendens, og det var, som Manniche siger det, ikke helt det samme som – og mindre ambitiøst end – at være »upåvirket af forskeren«. Forskningsetik er nok et bedre udtryk.

Men selv om Erslev utvivlsomt arbejdede efter dette ideal, så løste det ikke det erkendelsesteoretiske problem for ham. Det subjektive element lod sig ikke eliminere. Afstanden til den videnskabelige objektivitet blev snarere større for ham efterhånden. Ikke desto mindre stod han for sine elever som idealet af en historisk forsker, upersonlig, upartisk, objektiv. Kollegerne i hans egen generation kunne naturligvis også se syntesens subjektive element, men det blev tilsyneladende ikke på samme måde et problem for dem som for Erslev. Fridericia så dog nok, at fremstillingerne blev farvet af forfatterens egen tids opfattelser og idealer, men han så også fordele ved, at fortiden på denne måde kunne belyses fra flere synsvinkler. Upartiskhed og alsidighed var vel nok hans løsning på problemet. Rubin var den, der var mindst betænkelig ved det subjektive. Tværtimod var for ham en fremstilling, der ikke var gennemtrængt af forfatterens personlighed, intet værd. Den var kedsommelig og – i og med den foregav at være objektiv – både falsk og utilstrækkelig.

Manniche gør meget ud af at fremanalysere de *metoder og forklarings-*

modeller, historikerne brugte for at binde de enkeltstående kendsgerninger sammen til en historie. Var det ideer og åndsliv, der var de drivende kræfter? Var det kongerne, de store personligheder, der var nøglen til historiens gåder, eller var de sociale og økonomiske forhold de basale faktorer, som på materialistisk vis gav den egentlige forklaring på tingenes gang? Det er meget spændende, men også meget svært. Erslev, som især må holde for, er ikke nem at båse ind. Han spiller på hele registret og bruger de forklaringer, der forekommer ham rigtigst i situationen. Man fornemmer en vis tilpashed hos Manniche, når forklaringerne er materialistiske, og lidt mere beherskelse, når han retfærdigvis konstaterer, hvor meget ideerne og de store personligheder betyder i Erslevs (og Fridericias) synteser. Manniche må sluttelig og nødvendigvis karakterisere Erslevs forklaringer som »multikausale«.

Også under gennemgangen af synteserne har Manniche bevidstheden rettet mod metoder og holdninger, der kan placere Erslev i forholdet mellem historisme og positivisme, og hvad han finder, bekræfter ham kun i opfattelsen af, at Erslevs videnskabsideal var »utvetydigt positivistisk« (s. 361). Og selv om der her, hvor det drejer sig om syntesen, måske nok er mere at hænge hatten på, end hvor det gælder den kildekritiske analyse, så forekommer konklusionen alligevel (anmelderen) for kategorisk.

Det er da helt rigtigt, at Erslev som ateist ikke havde nogen gud eller verdensånd som historikerne til at skabe en overordnet sammenhæng. For ham var den udvikling, han så i historien, bundet sammen af årsager og virkninger i en lang kæde, men hverken udvikling eller kausalitet turde være positivistiske patenter. Erslev forbandt selv disse faktorer (og ideernes magt med) med den historistiske retning (i artiklen »Historie« i Salmonsens leksikon). Mere udpræget positivistiske er tankerne (i samme artikel) om komparation mellem udviklinger af tilstandene i forskellige samfund, hvor påvisningen af lovmæssigheder tages som en mulighed. Men det siges udtrykkeligt, at der er tale om fremtidsudsigter, som endda er så fremmedartede, at de snarere vil konstituere en ny disciplin (samfundsvidenskab) end falde under den historie, man nu bedrev. Da Erslev i øvrigt hverken procederede lovmæssigheden som princip i sine teoretiske arbejder eller gjorde brug af den som forklaringsmodel i sin daglige historiske praksis, kan han vanskeligt gøres til positivist på dette grundlag.

På et andet punkt er det heller ikke helt nemt at følge Manniche. Både Erslev og Fridericia gør ganske flittigt brug af ideer og store personligheder som drivkræfter i historien, og det er forklaringer, man normalt (og også Erslev i nævnte leksikonartikel) vil placere i den historistiske tradi-

tion. Ikke desto mindre mener Manniche, at man via John Stuart Mill og gennem små aspektforskydninger kan gøre disse træk til aktiver på den positivistiske konto. Og den historisk-hermeneutiske indlevelse, som Manniche ganske ofte griber Erslev i, giver ham heller ikke anfægtelser. Det kan jo være, at det slet ikke er en forklaringsmetode, men hvad Manniche kalder »æstetisk konvention«, dvs. blot et sprogligt virkemiddel, der skal gøre teksten mere levende og letlæst.

Hvad er det rigtige? Hvilke træk af de mange, som denne mangfoldige historiker har på sit register, er de afgørende, de karakteriserende? Skulle anmelderen på det af Manniche fremlagte grundlag beskrive Erslev, ville han i langt højere grad betegne ham som »sin egen«, som den åbne og dybe historiker, der formåede at hæve sig op over »retningerne« og tage hvad han kunne bruge, uanset hvor det kom fra. Han siger selv et sted, at historikeren må »benytte de mest forskelligartede fremgangsmåder, hentede fra alle videnskaber« (s. 178).

At Erslev var mangfoldig til det paradoksale, svær at få ind på en enkel linie, fremgår med fuld tydelighed af *hans to skrifter fra 1911* »Historisk Teknik« og »Historieskrivning«. Dette historieteoretiske testamente, som man vist godt kan kalde det, gør Manniche til genstand for en særlig analyse. Han konstaterer, at Erslevs opfattelse af historiefaget har været under stadig udvikling. Arbejdet deles nu op i et tredelt system: 1) kildekritik, 2) historiens metode (efter hvilken man danner sig samlede forestillinger af enkeltvidnesbyrdene) og 3) historiens teori (om de overordnede principper for sammenhænge i historien). Det tidligere, såkaldte materielle kildebegreb med den kendte opdeling i levninger og beretninger, er nu for Erslevs vedkommende helt forladt og erstattet af et funktionelt. De kilder, der er at trække på, deles i tre kategorier: 1) materielle levninger af fortidens mennesker og natur, 2) fortidsmenneskenes frembringelser af enhver art og 3) nutidslivet, for så vidt det tillader tilbageslutninger. Som i et afklaret lys ser Erslev historieforskningens genstand og egentlige mål som menneskenes liv og handlinger, menneskelivet i dets fulde bredde og med det højeste og inderste mål at forstå de sjælelige rørelser bag handlingerne.

Selvmodsigelserne i skrifterne – og Manniche fanger nogle stykker af slagsen – vedrører mestendels spørgsmålet om historiens videnskabelighed. Hvorvidt grebet efter de inderste følelser og motiver bag menneskets handlinger skal lykkes, hvor vidt det kan nå, må – stadig ifølge Erslev – afhænge af omfanget og dybden af historikerens eget sjæleliv. Og dermed er »det højeste mål for historisk forskning« så at sige pr. definition, men paradoksalt, henvist til den subjektive, den uvidenskabe-

lige sfære. Man aner bag de inkonsekvente ord en svingning i Erslevs sind mellem to holdninger til det uløselige subjekt-objekt problem. Den ene gang lægges vægten på den stadige stræben mod den uopnåelige objektivitet, undertiden med en antydning af, at subjektet herunder kan spille en positiv rolle, den anden gang »løses« problemet ved den skarpe sondring mellem historieforskning, der gennem analogier og kausalitetsprincippet skal få folk til at forstå fortiden (intellektuelt), og historieskrivning, der skal male fortiden levende og give den en følelsesmæssig – om end rigtig nok uvidenskabelig – dimension.

I bogens sidste afsnit sporer Manniche arven fra Erslev og hans fæller i *den næste generation af historikere*, og han genfinder også så meget af den såvel i videnskabsteoretisk som i ideologisk henseende, at talen om en radikal historikertradition må være berettiget. Men det er bemærkelsesværdigt, at de påvirkninger, der kan konstateres, i højere grad kan føres tilbage til den yngre, kildekritisk disponerede Erslev end til 1911-skrifterne med den uafklarede subjekt-objekt problematik. Det, som bærer traditionen, er således en utvetydig opslutning om den klassiske kildekritik og en klar radikal/socialliberal ideologi. Det store problem om syntesens videnskabelighed lå der naturligvis stadig, men i stedet for som Erslev at gå direkte ind i det kom eleverne uden om det på den ene eller den anden måde.

For to af de tre fremtrædende repræsentanter for den anden radikale generation, som Manniche vælger at behandle, P. Munch og Erik Arup, var subjektiviteten ikke det store problem og i hvert fald ikke noget, der hindrede syntesedannelsen. Arup fandt syntesen empirisk begrundet og var næppe i tvivl om, at den objektivt afspejlede virkeligheden. Munch så tydeligere, at historikerens samtidsengagement måtte influere på hans fremstilling af fortiden, men det indebar dog den fordel, at historien blev belyst ud fra forskellige livsopfattelser, og selv hvor dette blev gjort med lidenskab, satte det ikke uden videre værket »uden for videnskab«.

Den tredje radikaler af 2. generation, Aage Friis, havde sværere ved at tage afsættet fra kildekritikken og den sikre objektivitet, den stod for, ind i syntesen, og de større samlede fremstillinger, han gav fra sig, havde en tiltagende tendens til at blive »monumentale analyser«, hvor dokumentationer i mængde fortrængte de karakteristiske synteseskabende elementer, linierne, vurderingerne, holdningerne.

Ud fra disse forskellige måder at forholde sig til synteseproblemet på skete der en spaltning af historikertraditionen i to retninger, og det var den sidste, den som Aage Friis stod for, der i det lidt længere forløb blev den sejrende. Efter de voldsomme angreb på Arups Danmarkshistorie,

der især angik værkets ideologiserende grundpræg, samlede historikerprofessionen sig på kildekritikkens faste grund om en, som Manniche kalder det, »empirifixeret, ateoretisk eller ligefrem teorifjendsk videnskabelighed«. Og det var ikke bare radikalerne, men historikere af alle afskygninger, historister og positivist, der kunne mødes her og helt frem til 1960'erne udgøre en historikernes »hellige, almindelige kirke«.

Når syntesen kunne træde i baggrunden, finder Manniche, at en del af forklaringen var den, at der for historikerne ikke mere var så stærkt brug for den og dens ideologiserende budskab. Omkring århundredskiftet var den socialliberale ideologi i kamp mod den nationalliberale, konservative, mens den fra trediveerne og frem var den accepterede og etablerede ideologi i landet. Unægteligt en forklaring med interessante perspektiver, som dog ikke her skal forfølges.

Derimod skal det med, at Manniche må acceptere en forholdsvis renlivet historist i den radikale lejr, nemlig Aage Friis. Hos denne spiller indlevelsescmomentet, personlighedernes betydning og det skel, han sætter mellem eksakte og åndsvidenskaber, så afgørende en rolle, at ingen tvivl er mulig. Dette atypiske fænomen huer tydeligvis ikke Manniche, der noget på tværs af den nøgterne, analytiske metodik, han i øvrigt har anlagt i bogen, må antyde forklaringer på det personlige, biografiske plan. Vel ikke indlevelse? Nå, ingen drillerier! Spørgsmålet om de radikales, specielt Erslevs, placering mellem historisme og positivism forekommer, som det er fremgået af det foregående, ikke anmelderen endegyldigt afklaret, men det er et meget vedkommende spørgsmål, både i sammenhængen og når danske historikere overhovedet vil gøre sig deres historiografiske herkomst klar. Manniche har stillet spørgsmålet, så det ikke kan ties ihjel, og gennem sin grundige opløjning af problemet givet et godt udgangspunkt for den videre debat.

Til spørgsmålet om brud eller kontinuitet, om der med de radikale historikere skete en afgørende ændring i den videnskabelige tradition (et paradigmeskift), et spørgsmål, der har optaget i hvert fald en del historikersind, siden Kuhn fremsatte sin teori, mener Manniche palusibelt at kunne konkludere, at kontinuiteten mellem 1820 og 1960 trods alt har været det mest fremherskende træk. Den splittelse, der undervejs var optræk til mellem de to retninger, ophævedes med forbrødringen i »den hellige, almindelige kirke«, under den fælles trosbekendelse til den klassiske kildekritik som fagets grundsubstans. Og de, der har studeret i 1960'erne tør nok bevidne, at linien fra Ranke og overbevisningen om den objektive historieskrivning stadig var levende realiteter i historiestudiet. Derimod var synteseoproblemet, spørgsmålet om subjektets rolle i

den videnskabelige proces, som Erslev havde tumlet så voldsomt med, forlængst og godt begravet.

Men fra slutningen af 1960'erne er der tegn til opbrud, antyder Manniche til slut, men uden at løfte sløret mere end en enkelt millimeter. Det er en anden, måske Manniches næste historie.

Sammenfattende må det siges, at vi med Manniches bog har fået en meget savnet og indgående fremstilling om ikke af den samlede danske historieskrivning i de sidste halvandet hundrede år, så uden tvivl af dens væsentligste sider og mest afgørende perioder. Fremstillingen er ikke jævn og beskrivende, men, som det er fremgået, koncentreret om og styret af de problemer, der var aktuelle for datidens historikere og/eller for nutidens (in casu Manniche). Det væsentligste af disse problemområder er efter anmelderens opfattelse det, der angår syntesens videnskabelighed. Det var brændende aktuelt i datiden, specielt for Erslev, og er det stadig (eller burde være det). Historisme-positivisme relationen turde imidlertid nok efter den vægt, den har fået i bogen, snarere afspejle en optagethed af problemet hos senere historieteoretikere end hos de datidige historikere, som ikke viede det megen opmærksomhed. Hvilket er et forsøg på præcisering og ingen kritik. At historien skal ses med nutidens øjne og med dens problemer i centrum, skal bestemt ikke anfægtes herfra. Uden dens nutidsaktuelle problemstillinger ville Manniches værk, der vitterligt tager tunge sager op, ikke være blevet den spændende og nærgående bog, den er.

Bogen handler om at godtgøre en historikertradition, dvs. en række historikere over flere generationer med et fælles syn på deres fag, og det mål tør nok siges at være nået (selv om Erslev nok mere end tilsigtet også herefter står som den brede og dominerende centrumfigur i bevægelsen). At analysere disse historikers tanker og opfattelser deres fag vedrørende, dels gennem deres direkte udtalte synspunkter og især indirekte gennem de holdninger, der kan afsløres af deres historiske praksis, har været Manniches job fra først til sidst. Nærliggende er det da for den lærevillige læser på tilsvarende vis at sætte Manniche under lup: Er han positivist, historist eller noget helt andet? Hvilke metoder og forklaringer benytter han sig af? Hvilken ideologi ligger der bag værket?

Først må man konstatere, at der er tale om et analytisk værk, hvor slutningerne knytter sig nært til en omfattende dokumentation. Slutningen fra kilderne foretages nærmest på positivistisk maner gennem iagttagelser og sammenligninger, og der gives direkte afkald på biografiske og personlige forklaringer og dermed på alt, der kunne mistænkes for at nærme sig indlevelse. I en så udpræget analyse vil det subjektive og

ideologiske pr. definition ikke have nogen naturlig plads. Manniche holder bevidst sig selv tilbage under bestræbelserne på at nå det objektive resultat, præcis som en ortodoks tilhænger af historikernes hellige, almindelige kirke ville gøre det. Kun spredte og formentlig også overvejende ubevidste udslip lader antyde, på hvilket lag hans holdning befinder sig: forkærligheden for at se ideologierne som politiske, for at forankre dem i bestemte sociale klasser, det vågne øje for materialistiske forklaringer, hans bud på en »løsning« af synteseproblemet (s. 216), som en materialistisk historiker i hvert fald vil kunne leve med.

Lad dette nu stå som et kuriosum, et i sammenhængen ubetydeligt sidespring. Det berører ikke den gennemgående afvejede kildeunderbyggede, analyserende og argumenterende, dvs. videnskabelige fremgangsmåde, der uundgåeligt giver seriøse resultater.

Men naturligvis har også den analytiske fremgangsmåde sine grænser, der bestemmes af de observerbare kilders rækkevidde. Nogle få steder i bogen fornemmer man denne grænse; forklaringsmodellen slår ikke til. Aage Friis' eksempel er nævnt og de iøjnefaldende inkonsekvenser hos Erslev hører også til slagsen. Her forekommer det, at der kunne være behov for en anden metodisk dimension, som kunne bringe historien nærmere det Erslevske mål »at forstå de sjælelige rørelser bag handlingerne«. Erslev prøvede det selv, det er noget med indlevelse og intuition, med levendegørelse på et plan mellem historien og kunsten, og metoden er også siden forsøgt efter hans model (Leo Tandrup i Ravn). Begge gange for så vidt med held, som forståelsen af de pågældende personer efter anmelderens opfattelse virkelig blev dybere og rigere. Men om det så er videnskab, er en anden sag.

Manniche skal ikke klandres for, at han – afgjort veloverlagt – ikke har vovet sig ud på disse usikre vande. Han har redeligt og dygtigt på den traditionelle videnskabs grund, og med en usædvanlig gennemslagskraft, bearbejdet et stort og vanskeligt emne og leveret en mangfoldig og tankevækkende bog. Det er ikke den Erslevske historieskrivning med dens appel til følelser og dybere forståelse, der har været hans ærinde. Hans mål har været at levere et stykke historieforskning, at åbne nyt og frugtbart land for den intellektuelle erkendelse. Og det mål har han nået.